

The article reflects the results of the author's analysis of the Mariupol Jewish cemetery, the history of its origin and functioning, the inscriptions on gravestones as monuments of lapidary epigraphy are read and brought into scientific circulation for the first time. This made it possible to supplement the data on the Mariupol Jewish community, its pre-Soviet state, in particular in the aspect of social stratification of the Jewish community.

Key words: *Mariupol Jewish community, pre-Soviet period, burial practices and rituals, Jewish necropolis, Azov region.*

УДК 37 (09).047

Ю. М. Нікольченко, В. В. Деліман

ОСТРОЗЬКИЙ КОЛЕГІУМ У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НОВОГО ЧАСУ

Автори статті досліджують проблему освітньо-культурної діяльності Острозького колегіуму – визначного осередку національно-духовного поступу України помежів'я XVI–XVII ст.

Особлива увага авторів зосереджена на тих компонентах у діяльності вишу, що посіли визначне місце в українській національній освіті та культурі. Острозький колегіум перший серед європейських закладів означеного часу поєднав два типи культури: східнослов'янський та західноєвропейський. Назва колегіуму «слов'яно-греко-латинський» відображала не так мови навчання, як загальну культурну орієнтацію вишу, спрямовану на поєднання досягнень слов'яно-української духовності із здобутками культури Західної Європи.

Високий рівень викладання і класичний склад викладачів сприяв розвитку у студентів колегіуму світогляду Ренесансу, толерантності, неортодоксальності мислення, що забезпечувало органічність сприйняття європейських цінностей у поєднанні з дотриманням національної духовної традиції.

Матеріал, викладений у статті, сприяє формуванню реалістичного погляду на вітчизняну духовну спадщину національно-культурного відродження в Україні Нового часу. Виключного значення це питання набуває у драматичному сьогоденні військової агресії Росії проти України, адже на прикладі діяльності Острозького колегіуму вітчизняна національна культурна спадщина виступає важливим чинником у патріотичному вихованні.

Ключові слова: *історія української культури, м. Острог, князь Костянтин-Василь Острозький, Острозький колегіум, навчально-виховний процес, кирилична друкарня, національно-духовне виховання, патріотизм.*

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-25-67-78

Постановка проблеми. До закладів вищої освіти у суспільстві завжди були підвищені вимоги щодо підготовки фахівців високої кваліфікації різних галузей знань. А тепер, під час озвірілої російської агресії проти України, на вітчизняні виші покладена особлива відповідальність за збереження і зміцнення української державності.

Маріупольський державний університет не лише зміг вистояти, а й у складних умовах переміщення до Києва, продовжує нарощувати свій освітній і науковий потенціал. У драматичних умовах сьогодення колектив кафедри культурології

продовжує плідно працювати у значному обсязі наукових пошуків, зокрема з проблем історії української культури, серед яких особне місце посідає період національно-культурного відродження помежів'я XVI–XVII ст. в Україні, зокрема на Волині.

В означений період у м. Острозі діяла перша школа вищого типу східнослов'янських народів – слов'яно-греко-латинський колегіум (1576–1636), що відігравав важливу роль не тільки в культурі та освіті України, але й для усього православного світу на східних і південних теренах Європи Нового часу.

Із дивовижною майстерністю у програмах викладання Острозького колегіуму вперше серед європейських закладів вищої освіти того часу були поєднані два типи культури: східнослов'янський та західноєвропейський. У назві колегіуму були відображені не лише мови навчання, а й загальна культурна орієнтація вишу, спрямована на поєднання досягнень слов'яно-української духовності із здобутками культури Ренесансу Західної Європи. Це виглядало справжнім єднанням «слов'яно-греко-латинських» народів.

Діяльність Острозького колегіуму науковцями минулого і сьогодення досліджувалася під кутом зору значущості його для освіти і культури свого часу, того, як заклад визначив шлях у життя цілій низці знаних діячів у політиці та культурі України. Але головним аспектом виховання слухачів колегіуму було формування у них національної духовності.

Для актуальності дослідження великого значення набуває діяльність Острозького колегіуму в питанні національно-духовного відродження України, особливо в розвитку освіти і культури в останній чверті XVI–початку XVII ст. Аналізуючи джерельну базу дослідження, зазначаємо, що в часи соціальних потрясінь загублені архіви Острозького колегіуму, Острозького культурно-освітнього гуртка, друкарні, особисто князя Костянтина-Василя Острозького, судово-адміністративні книги Острога та підпорядкованих йому міст і монастирів. До нашого часу дійшли спогади сучасників навчальної діяльності колегіуму у незначній кількості.

Отже, титульною сторінкою щодо характеристики діяльності колегіуму була і лишається друкована та рукописна спадщина, створена його діячами або їхніми ідеологічними супротивниками. Завдяки цій скарбниці визначається час створення закладу, встановлюються імена викладачів, з'ясовується програма, наукова якість редагування перекладів, досліджуються філософські погляди авторів, укладачів.

Інші відомості відтворені у життєписах видатних мешканців Острога. Вони репрезентують рівень їхньої освіти, наукову, політичну, громадську і культурницьку діяльність. Звіти про офіційні та приватні контакти, міжнародні зв'язки створюють уявлення щодо колегіуму та Острозького культурно-освітнього осередку. Більшість цих документів знаходиться у різних фондах Центрального державного історичного архіву України (м. Львів) [Центральний державний історичний архів України (м. Львів)].

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження діяльності Острозького колегіуму було започатковане в XIX ст. і позначалося науковими студіями М. Костомарова, М. Максимовича, М. Грушевського, І. Франка, К. Харламповича, І. Огієнка. Суттєвий внесок у вивчення джерел з історії та культури Острога, діяльності князів Острозьких, Острозького колегіуму та Острозького культурно-освітнього осередку здійснили сучасні дослідники Я. Бондарчук, Т. Кемпа, М. Ковальський, І. Мицько, В. Микитась, М. Попович, Н. Яковенко. Роль і місце колегіуму в розвитку українського книгодрукування досліджували А. Дегтеренко, Я. Запаско, Я. Ісаєвич, О. Мацюк, Ю. Нікольченко, В. Стасенко. Стан філософської думки у друкованих працях викладачів колегіуму аналізували В. Литвинов, В. Нічик, Я. Стратій. Видання Острозької Біблії як непроминальної пам'ятки української культури дослідили П. Кралюк, І. Пасічник, Р. Торконяк (отець Рафаїл).

Кафедра культурології Маріупольського державного університету (завідувачка докторка культурології, професорка Ю. Сабадаш) приділяє значну увагу феномену книгодрукування у Острозькому колегіумі в курсі лекцій і практикумів із історії української культури та в наукових студіях студентки В. Деліман під керівництвом доцента Ю. Нікольченка.

Мета статті полягає у нагальній потребі вивчення феномену Острозького колегіуму як явища української гуманістики доби Ренесансу на тлі формування у середовищі містян Острога аристократичної культури. Вважаємо, що книгодрукування дало поштовх зародкам аристократичної культури на українських теренах. І тому висновки, зроблені у статті, вплинуть на формування реалістичного погляду на вітчизняну духовну спадщину національно-культурного відродження в Україні Нового часу, зокрема студентами спеціальностей культурологічного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Поступ української культури й освіти на зламі XVI–XVII століть за хронологією і творчими досягненнями багато в чому стикається з явищами Ренесансу. Це явище було досить своєрідним, багато в чому відмінним від західноєвропейського Ренесансу; розпочалося воно лише у першій чверті XVI ст. і продовжувалося до середини XVII ст.

Таке відставання культурно-філософської думки в Україні криється у трагедії, пов'язаній із надлюдською монголо-татарською навалою, зокрема Південно-Західних земель Київської Русі. У другій половині XV ст. в Італії та Франції квітнув Високий Ренесанс, а українська культура зазнавала на собі утисків католицької культури на заході; на сході нестерпна культура Московського царства чинила жорстокі асимілятивні дії відносно української культури; на півдні відбувалася експансія ісламської культури Османської імперії та Кримського ханства. Та, незважаючи на таке історичне тло, українська культура має творчі досягнення в різних галузях. Під час перебування українських земель у складі Польського королівства (після 1569 р. – Речі Посполитої) під впливом західних ренесансних традицій українська культура відзначається особливо у будівництві нових і розвитку старих міст, архітектурі, образотворчому та монументальному мистецтві (Грушевський, 1996, с. 423).

Ренесанс в українській культурі на зламі XVI–XVII ст. вирізнявся своїми суто національно-специфічними особливостями. Освіта і книжність формувалися на духовному підґрунті православ'я. Розповсюдження Ренесансу відбувалося внаслідок змін, що сталися в освіті. На помежів'ї XV–XVI ст. українська молодь, переважно із західних земель, торувала шляхи до знаних вищих шкіл Західної Європи, зокрема до університетів Польщі, Чехії, Італії, Німеччини тощо. У другій половині XV–початку XVII ст. студентами (студентами) Ягелонського університету в Кракові були близько сотні етнічних українців. Серед них ті, хто посів почесне місце серед видатних гуманістів Ренесансу Західної Європи: Юрій Дрогобич (1450–1494), Павло Русин (1470–1517) та Станіслав Оріховський (1513–1566)» (Микитась, 1994, с. 48).

Видатний внесок у розвиток освіти, культури, книгодрукування на українських теренах здійснюють братства, і цей процес став своєрідним розвитком національної духовності доби Ренесансу (Попович, 1998, с. 175–178). У навчальних програмах братських шкіл передбачалося викладання граматики, риторики, діалектики, що входили до складу класичного європейського тривіуму і арифметики, геометрії, астрономії, музики – класичного європейського квадривіуму; квадривіум слідував за тривіумом. Чільне місце посідало знання слов'янської граматики, грецької та латинської мов. Своєю чергою, латина давала можливість українській освіченій молоді знайомитися із величезним надбанням науки і літератури Західної Європи.

Визначну роль у розвитку освіти і культури Ренесансу в українських землях відіграла поява кириличного друкарства (Запаско, 2000). На зламі XVI–XVII ст.

кириличні друкарні зазвичай створювалися заходами українських братств. Вони забезпечували друк духовної літератури православного спрямування завдячуючи ставропігії. Власне друкарство сприяло освіті та полемічній сфері суспільного життя в Україні, де стикалися інтереси представників різних напрямів ренесансного гуманізму: православного грецького на чолі з Іваном Вишенським, Йовом Княгиницьким, Йовом Почаївським, Ісайєю Копинським та протестантського на чолі з Юрієм Рогатинцем, Герасимом і Мелетієм Смотрицькими, Захарієм Копистенським, Дем'яном Наливайком, Стефаном і Лаврентієм Зизаніями. У полемічному протистоянні на перше місце виходили не лише питання віри, а й проблема розвитку в означених умовах української мови, освіти і культури. Це був час першого українського національно-духовного відродження (Яковенко, 1997, с. 133–136).

Наслідуючи італійську та польську знать, українські шляхтичі почали займатися меценатством у освітянській та культурницькій галузях. Так став відомим не лише в Україні, а й у Європі центр освіти і культури в Острозі на Волині, створений у 1576 році завдячуючи діяльності князя Костянтина-Василя Острозького (1526–1608). Це був навчальний осередок, який складався з «триязичного ліцею» – слов'яно-греко-латинського колегіуму, друкарні та науково-літературного гуртка (Митрополит Іларіон, 1992, с. 120).

Назву цього закладу вищої освіти сучасники витлумачували по-різному: триязичний ліцей, колегіум, грецька школа, греко-слов'янська школа, училище греко-слов'янське, академія. К.-В. Острозький особисто звертався до короля Речі Посполитої Сигізмунда III з клопотанням надати колегіуму статусу академії, проте отримав категоричну відмову: монарх, фанатичний католик, не мав бажання цього дозволити з ідеологічних міркувань (Нікольченко, Деліман, 2022, с. 48–51).

Невипадковим для навчального закладу був вибір Острога. Це було родове місто князів Острозьких та їхньої головної резиденції. Це був культурно-освітній та видавничий центр православно-українського спрямування. За своїм статусом місто мало магдебурзьке право і відповідало вимогам щодо організації навчального закладу вищого типу відповідно є до європейських стандартів (Бондарчук, 2014, с. 53).

У Європі XVI століття почалися переслідування прихильників Реформації. Тому до Острога почали переселятися протестанти із різних країн Європи як до своєї рідної освіченої Мекки, бо це були, перш за все, люди з освітою, з великим досвідом наукової, викладацької та публіцистичної діяльності. Острозький колегіум став прихистком і водночас трибуною для створення та діяльності культурно-освітнього центру, до якого входили відомі в європейській науці знавці слов'янської, грецької, латинської, давньоєврейської мов, відомі філософи, астрономи, математики. Під орудою колегіуму у 1577 р. була відкрита кирилична друкарня, а пізніше, у 1596 р., в Острозі була зафундована папірня.

Кошти на утримання культурно-освітнього центру, викладачів колегіуму, друкарів, матеріального забезпечення спудеїв, утримання та вдосконалення навчальної бази та гуртожитків виділяв К.-В. Острозький. Гальшка Іллівна (Єлизавета, Євдокія) Острозька, племінниця князя, була меценаткою навчального закладу (Бондарчук, 2014, с. 172).

Високий рівень викладання у стінах колегіуму зробив йому добру славу. Для цього, К.-В. Острозький запросив до навчального закладу відомих українських і закордонних вчених. Першим ректором академії був письменник і педагог Герасим Смотрицький. Тут працювали філософ і математик із Речі Посполитої Ян Лятос, знавці класичних мов, історії і культури Греції і Риму Данило Наливайко (брат керівника селянсько-козацького повстання Северина Наливайка), Никифор і Кирило Лукаріси, друкар Іван Федоров (Федорович) .

Навчальний процес в Острозькому колегіумі був спрямований на формування національно-патріотичних, мотивованих ідеологів і захисників православ'я, налаштованих захищати інтереси української нації. У колегіумі навчалися не лише вихідці із шляхти, а й діти міщан і селян. Відомими у майбутньому стали випускники колегіуму: Йов Борецький (1560–1631) – український церковний, освітній і політичний діяч, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, викладач і ректор Львівської братської школи, один із засновників і перший ректор Київської братської школи; Гаврило Дорофейович (близько 1570–після 1624) – давньоукраїнський вчений, учитель і перекладач; Мелетій Смотрицький (1577–1633) – український мовознавець, автор «Граматики слов'янської» (1619), в якій була систематизована церковнослов'янська мова; Петро Конашевич-Сагайдачний (1582–1622) – український політичний діяч, гетьман Війська Запорозького.

Колишній учень академії – ієромонах Кипріан – став відомим перекладачем. Являючись стипендіатом К.-В. Острозького, він після закінчення академії навчався у Венеціанському та Падуанському університетах (Мицько, 1990, с. 94). Після закінчення навчання він переклав на церковнослов'янську мову низку богословських творів. Особливо він любляв перекладати твори Іоанна Златоуста. Випускник колегіуму Стефан Смотрицький, особистий секретар К.-В. Острозького, також працював із текстами Іоанна Златоуста (Мицько, 1990, с. 81). За приблизними підрахунками, впродовж 60-річного існування навчального закладу (1576–1636) його закінчили близько 500 осіб (Микитась, 1994, с. 53).

Окатоличення нащадків Костянтина-Василя Острозького та діяльність єзуїтів призвели до закриття Острозького колегіуму. Після смерті князя у лютому 1608 р. його онука католичка Ганна-Алоїза (у заміжжі Ходкевич) припинила матеріальну допомогу для діяльності колегіуму, намагаючись звести її до рівня церковно-приходської школи, та відкрила в Острозі у 1624 р. єзуїтський колегіум [Бондарчук, с. 410–412]. Остаточо ліквідувати слов'яно-греко-латинський колегіум, запровадити в Острозі та інших маєтках Острозьких греко-католицьку церкву замість православної Ганні-Алоїзи вдалося у пасхальні дні 1636 р. Цей рік вважають останнім роком його існування (Мицько, 1990, с. 65–71).

Взірцем для побудови наукової діяльності Острозького колегіуму була традиція середньовічної Європи у вивченні не лише семи класичних дисциплін (вільних наук) – астрономії, музики, геометрії, арифметики, діалектики, риторики, граматики, а також філософії, богослов'я, медицини. Створення колегіуму було ніби своєрідним містком між діячами східнослов'янського просвітництва та «латинської науки». Власне з пропозиції К.-В. Острозького в навчальному закладі поетапно спудеї студіювали слов'янську, польську, грецьку та латинську мови на професійному рівні. Вважається, що в колегіумі навчання відбувалося від першого до сьомого класу (Мицько, 1990, с. 25–27).

Навчання в науковому закладі починалося у початкових класах із паралельного вивчення церковнослов'янської та грецької мов, Святого Письма і молитви. Такий вибір навчального матеріалу був спричинений тим, що ці тексти були основними текстами у «Букварі», виданому в друкарні колегіуму в 1578 р. Потребу вивчення грецької та церковнослов'янської мов переконливо доводила учням надрукована у кінці «Букваря» пам'ятка давньоболгарської писемності – трактат ченця X ст. Храбра «Казання, як склав святий Кирило Філософ азбуку слов'янською мовою та переклав книги з мови грецької на слов'янську». Це спонукало учнів до перекладацької діяльності, до вивчення філософії, яка уособлювала релігійну мудрість. Грецькі тексти молитов, що були подані без жодної помилки, на думку Я. Ісаєвича, підготував для дітей один із викладачів колегіуму – Діонісій Палеолог (Раллі) (Ісаєвич, 1983, с. 79). На

вивчення латинської мови як державної у Речі Посполитій в Острозькому колегіумі зверталася особлива увага.

Із розповідей про світову історію, викладених у книгах Старого і Нового Заповітів, спудей молодших класів вивчали історію християнства, при цьому користуючись поетичним церковним календарем, надрукованим в Острозі у травні 1581 р. під назвою «Которого ся мѣсяца што за старих вѣков дѣло короткое описаніе». Церковній музиці у викладанні в Острозькому колегіумі приділялася велика увага. Значна частина вихованців навчального закладу були центром церковного хору кафедрального Богоявленського собору в Острозі. До церковного музикування додавалося ретельне вивчення мов, релігійної літератури, молитов, церковного календаря, що давало можливість учням Острозького колегіуму з перших днів перебування у стінах навчального закладу долучитися до атмосфери високої духовності православної церкви, яка ставала невід'ємною часткою їхньої душі (Харлампович, 1897, с. 363–388).

Вихованців колегіуму у старших класах долучали до духовності через пізнання вищих наук того часу – філософії та богослов'я. Учні старших класів академії, які добре володіли церковнослов'янською, грецькою та латинською мовами, могли читати й вивчати оригінальні Старозавітні та Новозавітні біблійні тексти. Завдячуючи зусиллям викладачів та учнів колегіуму в Острозі на зламі XVI–XVII ст. були видані книги на потребу православної церкви: «Молитовник» (Требник), «Часослов із місяцесловом», «Часослов», «Номоканон или Книга церковных правил», «Октоїх», «Патерик или Отечник Печерский». Це перші православні видання, перекладені з грецької мови на кирилицю, мали за честь найраніше в Україні з'явитися в Острозі.

Допускається, що викладачі колегіуму Даміан Наливайко, Гаврило Дорофейович та Іов Борецький могли бути укладачами двох збірок, присвячених християнській етиці (1609, 1611). Базуючись на творах знаних богословів східного християнства, викладачі та учні колегіуму спрямовували свої зусилля на формування поборників українства, зростання морального та культурного рівня української спільноти, прищеплювання вірянам православної церкви духовного озброєння в ідеологічному протистоянні з ворогами православ'я - католиками і греко-католиками.

Заснування у 1577 р. Острозької друкарні також відбулося завдячуючи князю К.-В. Острозькому. Він добре розумів, що поборникам духовного розвитку українства необхідна література як навчального, так і суспільно-громадського спрямування. Видання повного тексту Біблії церковнослов'янською мовою, зрозумілою всім верствам слов'янського населення Східної і Південної Європи стало на часі. Перш за все, її потребували православні віряни, які жили на українських землях у складі Речі Посполитої.

«Буквар» вважається першою друкованою книгою, виданою Острозьким культурним осередком у 1578 р. До кінця 1580 р. у друкарні Острозького колегіуму були видані Новий Заповіт і Псалтир та на 52 окремих аркушах видрукуваний предметний покажчик до Нового Заповіту (Нічик, 1997, с. 178–183).

Серед видань друкарні Острозького колегіуму були виготовлені справжні книжкові шедеври. Один із них є національною святинею України – Острозька Біблія 1581р. [Кралюк, Торконяк (о. Рафаїл), Пасічник, 2006]. Князь К.-В. Острозький був палким прибічником боротьби за українську національну культуру та посилення позицій православ'я на українських теренах. Тому видання повного тексту Біблії він уважав першочерговим завданням. Це при тому, що на той час ще не існувало у східних слов'ян повного тексту головної богослужбової книги. Упорядники нового видання підійшли до справи досить прискіпливо. Обстежувалися і досліджувалися багато біблійних текстів різними мовами: Болгарії, Греції, Константинополя, Сербії, Риму.

Було з'ясовано, що у різних виданнях наявні значні відмінності між текстами. Після порівняння текстів редактори зупинилися на грецькому перекладі т. зв. «Септуагінті», або Перекладі сімдесяти перекладачів», де тексти Старого Заповіту були перекладені на грецьку зі старослов'янської та арамейської мов в Александрії ще в I ст. до н.е. (Ісаєвич, 1983, с. 98–99). Окрім того, використовувалася й «Вульгата» – латинський переклад Біблії IV ст.

Слід відзначити справді титанічну роботу, проведену редакторами та упорядниками Острозької Біблії. Вочевидь, для цього були зібрані різноманітні біблійні тексти і проведений їхній порівняльний аналіз. Дослідники Острозької Біблії вважають, що головним модератором із підготовки, редагування і видання книги був ректор колегіуму Герасим Смотрицький. Його перу належить віршований текст передмови до Біблії «На герб князів Острозьких» (Ісаєвич, 1983, с. 95–96). Ймовірно, він є і автором передмови, яка укладена від імені князя-мецената.

Серед упорядників Острозької Біблії має посісти своє почесне місце і Тимофій Михайлович. 1580 року ним був виданий твір «Книжка, собраніє верей нужнійших въ кратці скорого обрїтенія в Книзе новаго завіта» (щось на зразок паралельних місць у книзі, що сприяють швидкому пошуку в Новому Заповіті потрібної інформації). Перед нами є алфавітно-предметний покажчик до Нового Заповіту. Вочевидь, працювали над Острозькою Біблією Михайло Гарабурда, королівський секретар, відомий у той час дипломат, греки Діонісій Палеолог (Раллі) та Євстахій Натаніель, яко допомагали перекладати «Септуагінту». Зустрічаються й інші імена сподвижників видання цієї книги, та, на жаль, не збереглися документальні підтвердження їхнього внеску.

Беззаперчна роль К. В. Острозького у першому повному виданні Біблії старослов'янською мовою. Здійснивши цей перший, повний випуск корпусу біблійних книг слов'янською мовою, видавці Острозької Біблії, всупереч заявам католицьких богословів (вислови Петра Скарги), довели, що «Слово Боже» має всі законні права звучати різними мовами, тим паче, що володіли цими мовами віруючі християни. Це була реальна підтримка українських книжників кінця XVI–початку XVII ст. – утвердити старослов'янську мову як «божественну» (Нічик, 1997, с. 185–186). Величезна плеяда українських полемістів втілювала в життя це гасло, що яскраво відбилася у творах І. Вишенського, в азбуках, граматиках, словниках, зокрема – «Граматиці» Мелетія Смотрицького.

Біблія, видана в 1581 р. в Острозі, наголосила на існуванні та розвитку своєї рідної слов'янської говірки, специфічної щодо вживання суто в українських землях слов'янського світу. На це звернув увагу Іван Франко, наголошуючи, що Біблія написана новітньою, українізованою, слов'янською мовою, а не мовою «Кирила й Мефодія» (Франко, 1982, с. 388–404). Згодом це суттєво вплинуло на становлення і розвиток православного богослужіння та богослов'я в українських землях – воно набувало національних ознак, відмінних від православних канонів у Московському царстві, Болгарії, Сербії тощо. Острозька Біблія була своєрідною прелюдією для появи наприкінці XVI–початку XVII ст. полемічної православної літератури, написаної тогочасною українською книжною мовою (Яковенко, 1997, с. 133–134).

Невідома подальша доля друкарні Острозького колегіуму. Інформація з цього приводу досить суперечлива: існує декілька версій: за однією з них, друкарня була передана донькою князя, княгинею Ганною-Алоїзою єзуїтам у 1636 р.; інша версія сповіщає, що початок Лаврської друкарні у Києві фундується на друкарні Острозького колегіуму. Достеменно відомо, що під час Національно-визвольної війни у серпні 1648 р. козаки, розбивши польський загін Д. Заславського, взяли Острог. Після штурму міста були знищені костел, єзуїтська колегія та друкарня, вочевидь, її залишки.

Дозволимо собі навести хронологію острозьких друків, складену Іваном

Огієнком: 1580 р. – «Новий Завіт з Псавтирем»; Тимоха Михайловича покажчик до Нового Завіту «Собранієвещейнужніших»; 1581 р. – Острозька Бібліята Хронологія Римші; 1584 р. – Листи Патріарха Єремії; 1587 р. – «Какоподобаетзнаменоватися», Герасим Смотрицький «Ключ Царствія Небеснаго» та Ставленича грамота; 1588 р. – «Исповиданіє о исхожденіиСв. Духа» та «О единойистиннойПравославной Вірі»; 1594 р. – «Книга о постнічестві»; 1595 р. – «Маргарит» таКостянтин-Василь Острозький «Обвіщаніє (про православність Грецької церви)»; 1598 р. – Филалет«Апокризис», «Книжиця в 10 розділах», «Часослов» та «Псавтир слідування»; 1599 р. – «Отпис Клирика Острозького» та «Друга відповідь Клирика Острозького»; 1602 р. – «Часослов»; 1603 р. – «Лямент»; 1606 р. – «Требник» та «Молитвослов»; 1607 р. – «Лікарство на ospальний умисл»; без дати – «Житіє Марії Єгипетської» (Огієнко, 1994, с. 200–201).

Острозький культурно-освітній осередок знаходиться на вістрі особливої популярності у другій половині XVI–першій третині XVII ст. Завдяки його діяльності серед освіченої людності в західноукраїнських землях відбувалося осмислення життя і традицій православної церкви, що сприяло зміцненню православ'я; розвивалася література з ознакою україномовності, зокрема таке її явище, як література полемічна. Саме за підтримки К.-В. Острозького культурно-освітній осередок учених займався редакційною підготовкою до друку канонічного тексту Біблії церковно-слов'янською мовою; майже всі члени осередку займалися чи то викладацькою діяльністю у колегіумі, чи то друкарством. Серед «ученої дружини» Острозького колегіуму зустрічаємо багато імен полемістів, які плідно боролися проти наступу на православну церкву католиків та греко-католиків. Славна когорта перекладачів церковних творів з грецької на церковно-слов'янську мову знаходилася саме тут. Багато хто з них уславився авторською літературною діяльністю (Бондарчук, 2008, с. 54).

Не лише захист православ'я був на меті у діячів Острозького культурно-освітнього осередку. Відбувалася свідомо орієнтація та наслідування високим взірцям європейської освіти та культури. У надрах традицій східного християнства відбувалося в учнів формування гуманістичного світогляду. Цьому сприяв бездоганний рівень викладання; склад викладачів колегіуму був багатонаціональним, що сприяло розвитку у стосунках слухачів толерантності, відсутності ортодоксальності мислення. На ґрунті національної духовної традиції органічно сприймалися європейські цінності. Вихованці Острозького колегіуму відбувалися як визначні особистості: вони були вчителями, письменниками, майстрами друкарської справи, проповідниками, секретарями в державних установах, впливовими релігійними діячами і здійснили значний внесок у справу розвитку освітницького рівня українського суспільства. Це був прояв національного академізму, який так вперто не хотіли помічати супротивники зростання духовності українського народу.

Діяльність Острозького колегіуму маємо розглядати як первістка у великому поході українського народу за власну освіту і культуру. Адже саме у його діяльності постала ідея про роль духовності у розбудові нації. Погоджуємося із думкою О. Зілинського: «Ніколи ще така інтенсивна боротьба не велася в такій драматичній обстановці. Навколо падали матеріальні фортеці, на які можна було досі спирати свою віру в перемогу над обставинами, денационалізувалися цілі суспільні верстви, які несли до того часу прапор ідеї, падали разом із тим матеріальні засоби ведення боротьби, зменшувався гурт не вігнутих під натиском сильнішого ворога, але прапор рідної культури, що мав вести націю, підносився над тим гуртом непідкупних оборонців, підтриманий все новими руками. Він плів через час і яснів все новими барвами духовних знайдень» (Зілинський, 1993, с. 280).

Висновки. Острозький колегіум розглядаємо як особливий чинник важливого

етапу становлення української духовності у складній культурно-освітній ситуації в Україні Нового часу. Він є «першою ластівкою» української системи навчальних закладів, які могли б конкурувати із західноєвропейськими, протидіяти католицькій і греко-католицькій експансії, об'єднувати кращих вітчизняних та закордонних діячів науки, культури, православної церкви задля підготовки української національної еліти, здатної вистояти у складних умовах «лютого часу», готувати справжніх практиків для цієї справи - видавців релігійних богослужбових книг, перекладів, діячів полемічної літератури, яка буйно розквітла саме в часи діяльності Острозького колегіуму.

Неперевершеним здобутком Острозького колегіуму був класичний багатонаціональний склад викладачів, що забезпечив високий рівень викладання та сприяв розвитку у студентів колегіуму світогляду Пізнього Ренесансу: толерантності, відсутності ортодоксальності мислення, а це забезпечувало органічність сприйняття європейських цінностей у поєднанні з використанням надбань національної духовної традиції.

Авторами статті були систематизовані опубліковані матеріали, що стосувалися різних аспектів діяльності Острозького колегіуму, здійснений комплексний аналіз цього феномену в українській культурі доби Ренесансу.

Із початком діяльності Острозького колегіуму українська культура здійснила значний крок до частково зорієнтованої на Захід системи освіти, до справжньої аристократичності світосприйняття дійсності, до появи авторської літератури, порівняльного мовознавства, перекладознавства, філософії та теології. Автори статті мали змогу проаналізувати становлення української полемічної літератури, автори творів якої фундувалися навколо Острозького культурно-освітнього осередку, що діяв під патронатом та меценатством князя К.-В. Острозького. Загалом полемічну літературу як явище можна порівняти зі спалахом яскравої блискавки на похмурому тлі повсякдення тогочасного культурного і політичного життя на українських теренах.

Острозький навчальний заклад вищого типу віродився відповідно до Указу Президента України від 12 квітня 1994 року як державний університет «Острозька академія». Через шість років плідної діяльності у галузі підготовки висококваліфікованих фахівців та наукових кадрів в Україні був оприлюднений Указ Президента України від 30 жовтня 2000 року про надання університету «Острозька академія» статусу національного.

У передмові до Острозької Біблії Герасим Смотрицький написав: «Время люто и плача достойно». Ці слова виявилися пророчими і в наш час – час жажливої російської агресії проти України. Спадщина славнозвісного Острозького колегіуму переконує нас у тому, що у такі непевні часи для держави слід кинути всі сили на формування національно-державної свідомості. В умовах героїчного опору українського народу російській агресії у сьогоденні слід використовувати неocenний досвід Острозького колегіуму у формуванні духовної особистості та виховання патріотизму. Ця теза стверджує актуальність проблеми дослідження і необхідності її подальшого наукового студіювання.

Бібліографічний список

- Бондарчук Я.В., 2008. Боротьба К.-В. Острозького з Берестейською унією 1596 року. *Наукові записки. Серія «Філософія». Матеріали науково-практичної конференції «Віра і розум в історії слов'янської філософії (до 430-річчя з дня народження М. Смотрицького)»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія».
- Бондарчук Я.В., 2014. Історія Острозької академії: навчальний посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія».

- Грушевський М.С., 1996. Історія України-Русі: у 11 т. 12 кн. Т.6. К.: Наукова думка.
- Запаско Я., 2000. Початки українського друкарства. Львів: Центр Європи.
- Зілинський О., 1993. Духова генеза першого українського Відродження. *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.: збірник наукових прац.* К.: Наукова думка. 1993.
- Ісаєвич Я.Д., 1983. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Видання друге, перероблене і доповнене. Львів: Вища школа.
- Кралюк П.М., Торконяк Р. (о. Рафаїл), Пасічник І.Д., 2006. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. Острог: Острозька академія.
- Мицько І.З., 1990. Острозька слов'яно-грецько-латинська академія (1576–1636). К.: Наукова думка.
- Микитась Василь, 1994. Давньоукраїнські студенти і професори. К.: Абрис.
- Митрополит Іларіон, 1992. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Історична монографія. Луцьк: МП «Світязь».
- Нікольченко Ю.М., Деліман В.В., 2022. Щодо назви і статусу славетного Острозького вишу 1576–1634 років – ««Острозька слов'яно-грецько-латинська школа», «Острозький колегіум, «Острозька академія»: Quod non estin actis? Non est in mundo» (Чого не існує в документах, того не існує взагалі). *Феномен культури постглобалізму: Збірка наукових матеріалів, III Міжнародна наук.-практ. конф. м. Київ, Маріупольський державний університет, 22 листопада 2022 р.* Київ : МДУ.
- Нічик В.М., 1997. Петро Могила в духовній історії України. К.: Український Центр духовної культури.
- Огієнко І.І., 1994. Історія українського друкарства. К.: Либідь.
- Попович М.В., 1998. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк».
- Франко І.Я., 1982. Причинок до студій над «Острозькою біблією». *Франко І.Я. Зібрання творів у 50 томах. Том 37.* К.: Наук. Думка.
- Харлампович К., 1897. Острожская православная школа (историко-статистический очерк). URL: <https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
- Центральний державний історичний архів України (м. Львів). URL: <https://tsdial.archives.gov.ua>
- Яковенко Н.М., 1997. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів., вчителів. К.: Генеза.

References

- Bondarchuk Ya.V., 2008. Borotba K.-V. Ostrozkoho z Beresteiskoiu uniieiu 1596 roku. Naukovi zapysky. Seriiia «Filosofiiia». Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii «Vira i rozum v istorii slovianskoi filosofii (do 430-richchia z dnia narodzhennia M. Smotrytskoho)». Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia».
- Bondarchuk Ya.V., 2014. Istoriia Ostrozkoi akademii: navchalnyi posibnyk. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia».
- Hrushevskiy M.S., 1996. Istoriia Ukrainy-Rusi: u 11 t. 12 kn. T.6. K.: Naukova dumka.
- Zapasko Ya., 2000. Pochatky ukrainskoho drukarstva. Lviv: Tsentr Yevropy.
- Zilynskiy O., 1993. Dukhova geneza pershoho ukrainskoho Vidrozhennia. Yevropeiske vidrozhennia ta ukrainska literatura XIV–XVIII st.: zbirnyk naukovykh prats. K.: Naukova dumka. 1993.
- Isaievych Ya.D., 1983. Pershodrukar Ivan Fedorov i vynykennia drukarstva na Ukraini. Vydannia druhe, pereroblene i dopovnene. Lviv: Vyshcha shkola.

Kraliuk P.M., Torkoniak R. (o. Rafail), Pasichnyk I.D., 2006. Ostrozka Bibliia v konteksti ukrainskoi ta yevropeiskoi kultur. Ostroh: Ostrozka akademiia.

Mytsko I.Z., 1990. Ostrozka sloviano-hretsko-latynska akademiia (1576–1636. K.: Naukova dumka.

Mykytas Vasyl, 1994. Davnoukrainski studenty i profesory. K.: Abrys.

Mytropolyt Ilarion, 1992. Kniaz Kostiantyn Ostrozkyi i yoho kulturna pratsia. Istorychna monohrafiia. Lutsk: MP «Svitiaz».

Nikolchenko Yu.M., Deliman V.V., 2022. Shchodo nazvy i statusu slavetnoho Ostrozkooho vyshu 1576–1634 rokiv – ««Ostrozka sloviano-hretska-latynska shkola», «Ostrozkyi kolehium, «Ostrozka akademiia»: Quod non estin actis? Non est in mundo» (Choho ne isnuie v dokumentakh, toho ne isnuie vzhali). Fenomen kultury posthlobalizmu: Zbirka naukovykh materialiv, III Mizhnarodna nauk.-prakt. konf. m. Kyiv, Mariupolskyi derzhavnyi universytet, 22 lystopada 2022 r. Kyiv : MDU.

Nichyk V.M., 1997. Petro Mohyla v dukhovnii istorii Ukrainy. K.: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury.

Ohienko I.I., 1994. Istoriia ukrainskoho drakarstva. K.: Lybid.

Popovych M.V., 1998. Narys istorii kultury Ukrainy. K.: «ArtEk».

Franko I.Ia., 1982. Prychynok do studii nad «Ostrozkoiu bibliieiu». Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50 tomakh. Tom 37. K.: Nauk. Dumka.

Kharlampovych K., 1897. Ostrozhskaia pravoslavnaia shkola (ystoryko-statystycheskyi ocherk). URL: <https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>

Tsentrnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Lviv). URL: <https://tsdial.archives.gov.ua>

Yakovenko N.M., 1997. Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.: Navch. posibnyk dlia uchniv humanist. himnazii, litseiv, studentiv ist. fak. vuziv., vchyteliv. K.: Heneza.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2023.

Y. Nikolchenko, V. Deliman

OSTROZ COLLEGE IN THE DISCOURSE OF MODERN UKRAINIAN CULTURE

The authors of the article investigate the problem of the educational and cultural activities of the Ostroh Collegium – an important center of the national and spiritual progress of Ukraine in the borderlands of the XVI-XVII centuries.

The special attention of the authors is focused on those components of higher education activities that occupy a prominent place in Ukrainian national education and culture. Ostroh Collegium was the first among European institutions of that time to combine two types of culture: Eastern Slavic and Western European. The name of the collegium «Slavic-Greek-Latin» reflected not so much the language of instruction as the general cultural orientation of the university, aimed at combining the achievements of Slavic-Ukrainian spirituality with the cultural achievements of Western Europe.

The high level of teaching and the classical composition of teachers contributed to the development of Renaissance worldview, tolerance, unorthodox thinking in the students of the collegium, which ensured the organic perception of European values in combination with the observance of the national spiritual tradition.

The material presented in the article contributes to the formation of a realistic view of the national spiritual heritage of national and cultural revival in modern Ukraine. This question acquires exceptional importance in the dramatic present day of Russia's military

aggression against Ukraine, because, as an example of the activities of the Ostroh Collegium, the domestic national cultural heritage is an important factor in patriotic education.

Key words: *the history of Ukrainian culture, the city of Ostrog, Prince Konstantin-Vasyl Ostroh, Ostroh Collegium, educational and educational process, Cyrillic printing, national and spiritual education, patriotism.*

УДК 338.4:008]-026.15-044.92(100)

ORCID ID: 0000-0002-8179-7896

Х. В. Плещан

СВІТОВИЙ ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЙ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджено культурологічні аспекти світового досвіду трансформаційних змін розвитку креативних індустрій. Визначено специфіку та креативні інструменти розвитку креативних індустрій у світі. Обґрунтовано особливості культурологічних аспектів дослідження світового досвіду трансформаційних змін розвитку креативних індустрій. Виокремлено основні глобальні тренди і фактори, що впливають на розвиток креативних індустрій. Проаналізовано технологічні інновації та їх вплив на трансформаційні зміни розвитку креативних індустрій. Встановлено відповідність впливу культурних цінностей, традицій та ідентичності на розвиток креативних індустрій. Доведено, що синергетична взаємодія секторів креативних індустрій у кластерних моделях забезпечить досягнення значних результатів у збереженні культурного розмаїття, цінностей, традицій, унікальності, розвитку культурного туризму та креативних індустрій загалом. Досліджено та обґрунтовано можливості й перспективи адаптації кращих практик закордонних країн розвитку секторів креативних індустрій в Україні на сучасному етапі. Наукова новизна характеризується культурологічним аналізом світового досвіду трансформаційних змін розвитку креативних індустрій та можливості їх адаптації в Україні.

Ключові слова: *культура, креативні індустрії, світовий досвід, інновації, людський ресурс, креативні інструменти, креативний простір, кластер, сталий розвиток.*

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-25-78-93

«Єдиною межею наших завтрашніх звершень стануть наші сьогоднішні сумніви» Франклін Рузвельт

Постановка проблеми. Креативні індустрії в сучасному світі відіграють ключову роль у формуванні культурного, економічного і соціального розвитку, що стимулюють інновації, залучення туристів, збагачення культурного спадку та забезпечення конкурентоспроможності. Відповідно важливим драйвером розвитку сучасного суспільства є взаємозв'язок між культурою і креативними індустріями. Ця тема набуває все більшої актуальності в контексті висхідної ролі культури як катализатора та джерела інновацій. Адже культура, як сукупність цінностей, норм, традицій і способів життя, створює основу для розвитку креативності. Беручи за основу кращий світовий досвід підкреслимо, що креативні індустрії є ефективним втіленням креативності, яка